PENSIOEN FEDERATIE

Pensioenfederatie
Prinses Margrietplantsoen 90
2595 BR Den Haag
Postbus 93158
2509 AD Den Haag
T +31 (0)70 76 20 220
info@pensioenfederatie.nl
www.pensioenfederatie.nl

KvK Haaglanden 52988368
Triodus Bank 212407368

Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid
T.a.v. de Staatssecretaris, mevrouw J. Klijnsma
Postbus 90801
2509 LV DEN HAAG

KENMERK: B/13/7252/HL
ONDERWERP: Verantwoord beleggen

DATUM: 25 april 2013

Geachte mevrouw Klijnsma,

Het doet mij genoegen u de resultaten aan te kunnen bieden van een onderzoek naar het beleid voor verantwoord beleggen van pensioenfondsen. De Pensioenfederatie heeft eind 2012 onder haar leden en aangeslotenen geïnventariseerd hoe het beleid van pensioenfondsen met betrekking tot verantwoord beleggen is vormgegeven. In onze brief[i] van eind 2009 aan uw ambtsvoorganger de heer Donner zegden wij toe om u de resultaten van deze inventarisatie toe te zenden.

Samenvatting van de resultaten

Alle grote pensioenfondsen en een belangrijk deel van de kleinere fondsen hebben een beleid voor verantwoord beleggen. Een ruime meerderheid van alle pensioendeelnemers en gepensioneerden is aangesloten bij een pensioenfonds met een beleid voor verantwoord beleggen.

De enquête is ingevuld door een derde van de pensioenfondsen. Deze fondsen vertegenwoordigen 84 procent van het totaal aantal deelnemers en gepensioneerden.

Circa 73 procent van de responderende pensioenfondsen heeft een beleid voor verantwoord beleggen en 12 procent is bezig met het formuleren van beleid; 15 procent heeft (veelal na interne discussie) besloten af te zien van beleid. De fondsen zonder beleid zijn voor het merendeel kleine fondsen. Een aantal van hen lichtte hun keuze toe met de verklaring dat men uitsluitend in beleggingsfondsen belegt en daardoor geen noodzaak ervaart om nadere eisen te stellen aan het beleggingsbeleid.

Omdat vooral grotere en middelgrote fondsen wel een beleid hebben, is het van belang om de resultaten ook te relateren aan het aantal deelnemers en

gepensioneerden. Daaruit blijkt dat binnen de responsgroep circa 93 procent van de pensioendeelnemers en gepensioneerden is aangesloten bij een pensioenfonds dat beleid heeft ontwikkeld voor verantwoord beleggen en nog eens 6 procent bij een fonds dat bezig is dit beleid te formuleren.
In de afgelopen tien jaar is het aandeel pensioenfondsen met geïmplementeerd beleid voor verantwoord beleggen sterk toegenomen.
Bij ondernemingspensioenfondsen was deze toename nog sterker dan bij bedrijfstakfondsen.

Wij zullen de resultaten van de inventarisatie ook openbaar maken in een persbericht.

Met vriendelijke groet,

Gerard Riemen
Algemeen directeur

Inventarisatie Beleid voor Verantwoord Beleggen van Pensioenfondsen

1. Inleiding

Eind 2012 heeft de Pensioenfederatie onder haar leden en aangeslotenen een inventarisatie gehouden over beleid voor verantwoord beleggen: heeft een fonds een beleid, in welke fase verkeert het beleid, uit welke elementen bestaat het. Dit is het verslag van de inventarisatie.

Sinds 2007 hebben de pensioenfondsen een gezamenlijke visie op beleid voor verantwoord beleggen. Deze visie is verwoord in het rapport 'De gearriveerde toekomst'[ii], opgesteld door VB, UvB en OPF. In dit rapport is een kader aangereikt dat pensioenfondsen kunnen hanteren om met het thema verantwoord beleggen aan de slag te gaan. De essentie van 'De gearriveerde toekomst' is, dat pensioenfondsen voor verantwoord beleggen een visie dienen te formuleren, een beleid moeten ontwikkelen en implementeren en over het geheel verantwoording af dienen te leggen aan hun deelnemers en gepensioneerden.

Pensioenfondsen hebben tot doel om pensioenen uit te keren op basis van een goed beheer van de middelen van deelnemers en gepensioneerden. Aan hen heeft het fonds toegezegd om beleggingsbeleid te voeren met een optimale rendement/risico-verhouding, binnen de wettelijke en juridische kaders en rekening houdend met de verplichtingen die het fonds is aangegaan. Voor de weg waarlangs het doel van het fonds bereikt kan worden, is verantwoord beleggen in toenemende mate van belang.
Voordat de pensioenkoepels in 2007 hun visie op verantwoord beleggen formuleerden was een deel van de fondsen al bezig met dit thema. In 2003 is voor het eerst een verkenning gedaan naar beleid voor verantwoord beleggen door pensioenfondsen, neergelegd in het rapport 'Tussen Meerwaarde en Moraal'[iii]. Een tweede onderzoek vond plaats in 2006/2007, 'De kracht van Pensioenfondsen'[iv]; de resultaten daarvan zijn gebruikt bij het formuleren van de visie in het bovengenoemde rapport 'De gearriveerde toekomst'.

In deze brief wordt op hoofdlijnen ook een vergelijking gemaakt tussen de onderzoeksresultaten van de huidige Inventarisatie verantwoord beleggen van de Pensioenfederatie en de drie eerdere inventarisaties/verkenningen, 'Tussen Meerwaarde en Moraal' (2003), 'De kracht van pensioenfondsen' (2007), alsmede 'Inventarisatie verantwoord beleggen' van VB, UvB en OPF (2009).

2. Respons

De enquête is ingevuld door een derde van de pensioenfondsen. De tweederde non-respons bestaat vooral uit kleine fondsen. Dat blijkt als we de respons relateren aan het aantal deelnemers, gepensioneerden en het vermogen van de fondsen.
De responderende fondsen vertegenwoordigen maar liefst 84 procent van het aantal deelnemers en gepensioneerden, en 81 procent van het vermogen.

Tabel 1. Respons naar fondstype: aantallen, totaal aantal leden/aangeslotenen, en respons als aandeel van het aantal leden.

	Respons	Leden en aangeslotenen	Aandeel
Bedrijfstakpensioenfondsen	37	66	56%
Ondernemingspensioenfondsen	75	262	29%
Beroepspensioenfondsen	4	11	36%
totaal	116	339	34%

Tabel 2. Respons: aantal deelnemers, gepensioneerden, vermogen, in de responderende pensioenfondsen als percentage van het totaal.

	in responderen-de fondsen	in alle fondsen	Aandeel
Deelnemers*	4.842.000	5.587.000	87%
Gepensioneerden*	2.274.000	2.875.000	79%
Deelnemers plus gepensioneerden*	7.116.000	8.461.000	84%
Vermogen*, mld.€	671,6	831,3	81%

**Aantal deelnemers, gepensioneerden en vermogen: gehanteerde cijfers zijn van ultimo 2011*

Tabel 3. Respons: vergelijking 2009 en 2012 naar type fonds.

Type pensioenfonds	*Aantal 2009*	Aantal 2012
Bedrijfstakpensioenfonds	*55*	37
Ondernemingspensioenfonds	*24*	75
Beroepspensioenfonds	*10*	4
Pensioenverzekeraar	*1*	1
Totaal	*90*	117

3. Beleid en implementatie

Een opmerkelijke verandering in de afgelopen jaren is het aandeel fondsen dat het beleid 'geheel geïmplementeerd' heeft: 58 procent van de responderende fondsen, een aanzienlijke toename ten opzichte van de 41 procent van 2009.

Het aandeel fondsen dat na discussie heeft afgezien van beleid, of eenvoudigweg 'geen beleid' heeft, bedraagt in totaal 15 procent. Dit betreft voor het merendeel kleine fondsen. Een aantal van hen lichtte hun keuze toe met de verklaring dat men uitsluitend in beleggingsfondsen belegt en daardoor geen noodzaak ervaart om nadere eisen te stellen aan het beleggingsbeleid.

Het aandeel fondsen dat de implementatie deels heeft gerealiseerd of bezig is met de implementatie of met het formuleren van beleid, is dus gedaald. Dat is logisch: 'bezig zijn met' mondt na verloop van tijd immers uit in volledige implementatie.

Grote pensioenfondsen lopen voorop met de implementatie van het beleid. Dat blijkt als we de uitkomsten van de responderende fondsen relateren aan het aantal deelnemers en gepensioneerden, en aan het vermogen van het fonds. 85 procent van de deelnemers en gepensioneerden is aangesloten bij een fonds dat het beleid geheel heeft geïmplementeerd, 8 procent is aangesloten bij een fonds dat daar naartoe op weg is, 6 procent bij een fonds dat nog geen beleid heeft maar wel bezig is dit te formuleren, en slechts 1 procent van de deelnemers is aangesloten bij een fonds dat (na interne discussie) heeft besloten af te zien van beleid.

Tabel 4. Beleid: aantal en aandeel van fondsen naar mate van implementatie van beleid.

	2009		2012	
	aantal	*aandeel*	aantal	aandeel
Beleid geheel geïmplementeerd	*37*	*41%*	68	58%
Implementatie deels gerealiseerd	*21*	*23%*	16	14%
Bezig met implementatie	*8*	*9%*	1	1%
Bezig met formuleren beleid	*9*	*10%*	14	12%
Na discussie afzien van beleid	*13*	*14%*	11	9%
Geen beleid	*2*	*2%*	7	6%
Totaal	*90*	*100%*	117	100%

Tabel 5. Beleid: aantal en aandeel van fondsen naar mate van implementatie van beleid, naar type pensioenfonds.

	BPF		OPF		Beroeps-pensioenfondsen	
	aantal	aandeel	aantal	aandeel	aantal	aandeel
Beleid geheel geïmplementeerd	25	68%	40	53%	2	50%
Implementatie deels gerealiseerd	6	16%	9	12%	1	25%
Bezig met implementatie	0	0%	1	1%		
Bezig met formuleren beleid	3	8%	11	15%		
Na discussie afzien van beleid	2	5%	8	11%	1	25%
Geen beleid	1	3%	6	8%		
Totaal	37	100%	75	100%	4	100%

Tabel 6. Beleid: aantal en aandeel van deelnemers en gepensioneerden en vermogen, naar mate van implementatie van beleid van het fonds waarbij men is aangesloten of waar het vermogen toe behoort.

	deelnemers		gepensioneerden		deelnemers plus gepensioneerden		vermogen	
	dzd.	aandeel	*dzd.*	aandeel	*dzd.*	aandeel	*mld.€*	aandeel
Beleid geheel geïmplementeerd	*4.026*	83%	*2.041*	90%	*6.068*	85%	*622,7*	93%
Implementatie deels gerealiseerd	*432*	9%	*166*	7%	*599*	8%	*33,2*	5%
Bezig met implementatie	*0*	0%	*0*	0%	*1*	0%	*0,1*	0%
Bezig met formuleren beleid	*344*	7%	*48*	2%	*393*	6%	*11,4*	1%
Na discussie afzien van beleid	*18*	0%	*16*	1%	*35*	1%	*3,6*	1%
Geen beleid	*19*	1%	*2*	0%	*21*	0%	*0,6*	0%
Totaal	*4.842*	100%	*2.274*	100%	*7.116*	100%	*672*	100%

Tabel 7. Beleid: omschrijving stand van zaken met betrekking tot beleid: aantal en percentage van deelnemers plus gepensioneerden, 2012, voor OPF'en en BPF'en.

	OPF, aantal	OPF, aandeel	BPF, aantal	BPF, aandeel
Beleid geheel geïmplementeerd	422.000	76%	5.631.000	86%
Implementatie deels gerealiseerd	60.000	11%	517.000	8%
Bezig met implementatie	1.000	0%	0	0%
Bezig met formuleren beleid	57.000	10%	336.000	5%
Na discussie afzien van beleid	154.000	3%	20.000	1%
Geen beleid	4.000	1%	17.000	0%
totaal	558.000	100,%	6.521.000	100%

4. Implementatie van beleid: inzet van instrumenten

Notabene: de percentages in deze paragraaf hebben betrekking op de fondsen die beleid hebben (geheel of gedeeltelijk geïmplementeerd), zie paragraaf 3.

Pensioenfondsen zetten veelal meerdere instrumenten in om hun beleid voor verantwoord beleggen vorm te geven. De criteria die fondsen daarbij hanteren zijn vaak gebaseerd op bestaande principes en verdragen op het gebied van mensenrechten, milieu, werkomstandigheden, anti-corruptie en verantwoord beleggen en besturen. De criteria die de Verenigde Naties op deze terreinen heeft geformuleerd zijn het meest bekend.

- Het **uitsluiten** van beleggingen in bedrijven die niet aan bepaalde criteria voor verantwoord ondernemen voldoen, wordt het vaakst ingezet: 75 procent van de fondsen die een beleid hebben past uitsluiting toe. Ook hierbij zien we dat de inzet van dit instrument toeneemt met de omvang van het fonds. Deze 75 procent van de fondsen is goed voor 98 procent van de deelnemers en gepensioneerden.

- **Stemmen** tijdens aandeelhoudersvergaderingen is uiteraard een belangrijke manier om invloed te kunnen uitoefenen op het beleid van ondernemingen waarin wordt belegd. Ruim de helft, 55 procent van de fondsen zet stemmen in als instrument voor het bevorderen van verantwoord ondernemen door bedrijven in de beleggingsportfolio van het fonds.

- **Engagement** is het aanspreken van ondernemingen op afgesproken criteria over verantwoord beleggen. De criteria zijn vaak gebaseerd op erkende principes en verdragen, zoals die van de Verenigde Naties. Het uitbrengen van stemmen op aandeelhoudersvergaderingen is een openbare aangelegenheid. In veel gevallen kan het effectiever zijn om in gesprek te gaan met een onderneming om hen te bewegen tot meer verantwoord ondernemingsgedrag. Het aangaan van deze dialoog kan uiteraard gevoelig liggen door bijvoorbeeld grote cultuurverschillen. Soms is een langere tijd nodig om een onderneming tot actie te bewegen. Dit **engagement**, het aangaan van de dialoog 'achter de schermen' om bedrijven te bewegen tot meer verantwoord ondernemerschap, wordt ingezet door 60 procent van de fondsen.

- **Integratie** van thema's van verantwoord beleggen in het bestaande beleggingsbeleid is voor veel fondsen een belangrijke weg om van binnenuit voor alle beleggingscategorieën de criteria voor verantwoord beleggingen te verinnerlijken in de normale routines van het beleggingsproces.
  51 procent van de fondsen past integratie toe. Daarbij is 88 procent van de deelnemers en gepensioneerden betrokken.

Twee instrumenten die minder worden ingezet door fondsen zijn doelinvesteringen en 'best-in-class'.

- **Doelinvesteringen** zijn investeringen in specifieke entiteiten die passen in het risico-rendementprofiel, en tegelijkertijd een bijdrage leveren aan het realiseren van doelstellingen voor verantwoord beleggen. 18 procent van de fondsen zet doelinvesteringen in als instrument.

- Bij de '**best-in-class**' benadering wordt belegd in aandelen van ondernemingen die als beste uit de vergelijking met concurrenten komen inzake verantwoord ondernemen. Dit is te zien als de positieve pendant van 'uitsluiting'. Dit instrument voor het bewust investeren in bedrijven die verantwoord ondernemen hoog in het vaandel hebben staan, wordt ingezet door 10 van de 85 fondsen.

Tabel 8. Implementatie van instrumenten van de 85 fondsen met beleid: in aantal en in aandeel van fondsen en in aandeel van deelnemers/gepensioneerden bij fondsen.

	Aantal	Aantal fondsen als aandeel van alle 85 fondsen met beleid	Aantal deelnemers in fondsen waarin instrument wordt ingezet als aandeel van aantal deelnemers in alle 85 fondsen met beleid
Uitsluiting	64	75%	98%
Stemmen	47	55%	94%
Engagement	51	60%	97%
Integratie	43	51%	88%
Doelinvesteringen	15	18%	67%
Best-in-class	10	12%	58%

5. Principes van de Verenigde Naties als leidraad: UNPRI en Global Compound.

Voor veel pensioenfondsen vormen de twee richtlijnen van de Verenigde Naties een belangrijk ijkpunt voor hun eigen beleid voor verantwoord beleggen.

De belangrijkste richtlijn is de United Nations Principles for Responsible Investments ("UNPRI"). Dit werd in 2006 gelanceerd als een raamwerk voor institutionele beleggers voor de integratie van zaken met betrekking tot het milieu, de samenleving en goed ondernemingsbestuur. Dit beleid wordt vaak geduid als ESG (Environmental, Social and corporate Governance). De eerdere richtlijn Global Compact ("UNGC") uit het jaar 2000 geeft minimale normen voor bedrijven op het gebied van mensenrechten, arbeidsrechten, milieu en anticorruptie.

Kern van beide verdragen is bedrijven te stimuleren om duurzaam en maatschappelijk verantwoord beleid te voeren, en te rapporteren over de uitvoering ervan.

Van de 85 fondsen die een beleid voor verantwoord beleggen hebben, hebben er 13 de UNPRI ondertekend en 8 de UNGC (waarvan 6 tevens de UNPRI; de andere 2 zijn zeer kleine fondsen). Daarnaast geven van deze 85 fondsen er 38 aan dat zij hun beleid voor verantwoord beleggen (mede) hebben gebaseerd op deze richtlijnen.

Naar aantal deelnemers en gepensioneerden in de 85 fondsen met beleid, is 72 procent van hen aangesloten bij een fonds dat UNPRI heeft getekend (waarvan 55 procentpunt ook UNGC heeft getekend).

Van de overige 28 procent van deelnemers en gepensioneerden is 14 procentpunt aangesloten bij een fonds dat zijn beleid (mede) baseert op deze richtlijnen, en de andere 14 procentpunt bij een fonds dat het beleid niet baseert op deze richtlijnen.

6. Communicatie van beleid: inzet van instrumenten

De 85 fondsen met beleid communiceert 81 procent via het financieel jaarverslag en 65 procent via de website (en dus in veel gevallen maakt men gebruik van allebei). Via beide middelen wordt meer dan 90 procent van alle deelnemers/gepensioneerden van de 85 fondsen met beleid bereikt.

Tabel 9. Wijze van communicatie van de 85 fondsen met beleid: in aantal en in aandeel van fondsen en in aandeel van deelnemers/gepensioneerden bij fondsen.

	Aantal	Aantal fondsen als aandeel van alle 85 fondsen met beleid	Aantal deelnemers in fondsen waarin communicatiemiddel wordt ingezet, als aandeel van aantal deelnemers in alle 85 fondsen met beleid
Financieel jaarverslag	69	81%	92%
Website	55	65%	93%
Digitale nieuwsbrief	8	9%	33%
Maatschappelijk jaarverslag	8	9%	60%

7. Verantwoord Beleggen: ontwikkeling in beleid 2003-2012

De vier onderzoeken naar het beleid voor verantwoord beleggen vanaf 2003 tot heden laten een interessante ontwikkeling zien, ook al zijn de resultaten niet volledig vergelijkbaar in verband met onder meer verschil in vraagstelling: zie de tabellen 10-13.

De meest opmerkelijke ontwikkeling deed zich voor bij ondernemingspensioenfondsen.
In 2003 gaf nog 50 procent van de OPF'en aan geen beleid te hebben en niet te verwachten dat in de nabije toekomst te ontwikkelen. Slechts 9 procent van de OPF'en had beleid, en 41 procent was op weg naar een beleid.

Nu, in 2013, heeft 66 procent van de OPF'en wél een beleid, waarvan 53 procentpunt het beleid al volledig heeft geïmplementeerd. 8 procent heeft geen beleid, en nog eens 11 procent heeft na discussie afgezien van beleid.

Maar ook bij bedrijfstakpensioenfondsen is sprake van een aanzienlijke toename van het aandeel fondsen met beleid.
In 2003 had nog slechts 25 procent van de BPF'en een beleid, 65 procent had nog geen beleid maar was daar wel op weg naartoe, en 10 procent had geen beleid en geen plannen daartoe.
Nu, in 2013, heeft 84 procent van de BPF'en een beleid, waarvan 68 procentpunt een volledig geïmplementeerd beleid.

In eerdere jaren werd nog niet het aantal fondsen met beleid gerelateerd aan hun aantal deelnemers en gepensioneerden. Dat is nu wel gedaan. Zoals uit tabel 6 al bleek, is 93 procent van de deelnemers en gepensioneerden aangesloten bij een pensioenfonds met een beleid voor verantwoord beleggen en 6 procent bij een fonds dat bezig is met het formuleren van beleid. Slechts 1 procent van de deelnemers en gepensioneerden is aangesloten bij een fonds dat (na interne discussie) heeft besloten af te zien van beleid voor verantwoord beleggen.

Geconcludeerd kan worden dat zich in tien jaar tijd een grote vooruitgang heeft voorgedaan bij pensioenfondsen met betrekking tot het voeren van beleid voor verantwoord beleggen.

Tabel 10. Jaar **2003**: aandeel van BPF'en en OPF'en naar mate van beleidsontwikkeling.

Jaar 2003	BPF	OPF
Heeft beleid ontwikkeld	25%	9%
Ontwikkelt momenteel beleid	30%	9%
Voornemens binnen 2 jaar beleid te ontwikkelen	10%	0%
Denkt na over ontwikkelen van beleid	15%	23%
Heeft geen beleid, verwacht wel over 2 jaar te hebben	10%	9%
Heeft geen beleid en verwacht dit in nabije toekomst niet	10%	50%
Totaal	100%	100%

Bron: 'Tussen Meerwaarde en Moraal', ***2003***

Tabel 11. Jaar **2007**: aandeel van BPF'en en OPF'en naar mate van beleidsontwikkeling.

Jaar 2007	BPF	OPF
Heeft beleid ontwikkeld	55%	20%
Ontwikkelt beleid	20%	12%
Laat beleid over aan vermogensbeheerder	10%	19%
Anders	15%	49%
Totaal	100%	100%

*Bron: 'De kracht van pensioenfondsen', **2007***

Tabel 12. Jaar **2009**: aantal en aandeel van fondsen naar mate van implementatie van beleid, alle fondsen (*NB: uitsplitsing OPF/BPF niet mogelijk*).

Jaar 2009	*aantal*	*aandeel*
Beleid geheel geïmplementeerd	*37*	*41%*
Implementatie deels gerealiseerd	*21*	*23%*
Bezig met implementatie	*8*	*9%*
Bezig met formuleren beleid	*9*	*10%*
Na discussie afzien van beleid	*13*	*14%*
Geen beleid	*2*	*2%*
Totaal	*90*	*100%*

Bron: 'Inventarisatie verantwoord beleggen', 2009

Tabel 13. Jaar **2012**: aantal en aandeel van fondsen naar mate van implementatie van beleid, uitgesplitst naar type pensioenfonds.

	BPF		OPF	
	aantal	aandeel	aantal	aandeel
Beleid geheel geïmplementeerd	25	68%	40	53%
Implementatie deels gerealiseerd	6	16%	9	12%
Bezig met implementatie	0	0%	1	1%
Bezig met formuleren beleid	3	8%	11	15%
Na discussie afzien van beleid	2	5%	8	11%
Geen beleid	1	3%	6	8%
Totaal	37	100%	75	100%

Bron: deze 'Inventarisatie verantwoord beleggen', 2012/2013

---

[i] Inventarisatie verantwoord beleggen, brief aan de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, 21 december 2009, http://www.pensioenfederatie.nl/Document/Themas/Brief_Inventarisatie_verantwoord_beleggen_21dec2009.pdf

[ii] De gearriveerde toekomst - Nederlandse pensioenfondsen en de praktijk van verantwoord beleggen, Pensioenkoepels VB, OPF en UvB, 14 november 2007, http://www.pensioenfederatie.nl/services/publicaties/Pages/De_gearriveerde_toekomst_Nederlandse_pensioenfondsen_en_de_praktijk_van_verantwoord_beleggen_17.aspx?source=/services/publicaties/servicedocumenten/pages/default.aspx

[iii] Tussen Meerwaarde en Moraal, Universiteit Nyenrode en de Vereniging van Beleggingsanalisten, april 2003, http://www.pensioenfederatie.nl/Document/Themas/Rapport_Tussen_meerwaarde_en_moraal_UniNyenrode.pdf

[iv] 'De kracht van pensioenfondsen', prof.dr. H. Hummels, april 2007, http://www.pensioenfederatie.nl/Document/Themas/De_kracht_van_pensioenfondsen_H.Hummels.pdf

PENSIOEN
FEDERATIE

TNT post €1,41
NEDERLAND
25.04.13
NetSet FR 900551

Postbus 93158, 2509 AD Den Haag

16 zah

3S SCA 0004186571